

2. Сорокин Ю. С. Развитие словарного состава русского литературного языка (30–90-е годы XIX в.) / Ю. С. Сорокин. – М.–Л.: Наука, 1965. – 21 с.
  3. Соколов Э. В. Культура и личность / Э. В. Соколов. – Л.: Наука, 1972. – 51 с.
  4. Горский В. С. Контекстуальный анализ в историко-философском истолковании / В. С. Горский // Философские науки. – 1980. – № 5. – С. 83–92.
  5. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь / И. Х. Дворецкий. – М.: Рус. яз., 1976. – 1096 с.
  6. Руссо Ж.-Ж. Рассуждения о начале и основании неравенства между людьми / Ж.-Ж. Руссо. – М., 1782. – 131 с.
  7. Руссо Ж.-Ж. Трактаты / Ж.-Ж. Руссо. – М.: Наука, 1969. – 704 с.
  8. Козельский Я. П. Философические предложения // Избранные произв. русских мыслителей второй пол. XVIII века / Я. П. Козельский. – М., 2010. – Т. 1. – 216 с.
  9. Кант И. Трактаты и письма / И. Кант – М.: Наука, 1980. – 712 с.
  10. Лисюткин О. М. К вопросу о стновлении категории «культура» (XVIII – нач. XIX вв.) / О. М. Лисюткин // Философские науки. – 1982. – № 3. – С. 98–105.
-

Коротенко Дарія Валеріївна

кандидат історичних наук,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара

ЗАГАЛЬНИЙ СТАН ПОЛІЦІЇ КАТЕРИНОСЛАВЩИНИ ДО РЕФОРМИ 1862 р.

На початку 1860-х рр. виникла нагальна потреба реформування поліцейської системи Російської імперії, адже посилення влади на місцях було необхідною умовою подальшої трансформації та модернізації. Зокрема, після впровадження селянської реформи 19 лютого 1861 р. держава потребувала

сильного та добре структурованого поліцейського апарату на місцях із метою зупинення будь-яких виступів селян, невдоволених наслідками реформи.

Для ґрунтового аналізу змін, які відбулися в діяльності поліції в 1860–1890-х рр., необхідно, перш за все, приділити увагу адміністративно-територіальному устрою Катеринославської губернії напередодні їх впровадження, оскільки в наступні десятиліття кардинальних перетворень у цілому не відбувалося. Станом на 1862 р. площа Катеринославської губернії складала 59.485.090 кв. верст із населенням 1.051.222 осіб та щільністю 17,68 осіб на км² [1, с. 120]. Катеринославська губернія поділялася на 8 повітів із відповідною кількістю волостей. У тому числі Олександрівський повіт нараховував 9 волостей, Бахмутський – 5, Верхньодніпровський та Катеринославський – по 3, Новомосковський – 7, Павлоградський – 5, Ростовський – 4 і Слов'яносербський – 2 волості. У кожному повіті було по 2 поліцейських стани. Виняток становив Олександрівський повіт, в якому було 4 стани (оскільки до його складу входив Маріупольський грецький округ і частково землі Азовського козацького війська), а також Ростовський повіт, до якого входили м. Таганрог і Нахичеванський вірменський округ [1, с. 45].

В адміністративному відношенні Катеринославська губернія входила до складу Новоросійсько-Бесарабського генерал-губернаторства, яке очолював генерал-губернатор (до 1864 р. – О. Г. Строганов, у 1864–1873 рр. – П. О. Коцебу), що призначався імператором. Йому підпорядковувалися не тільки місцева адміністрація і поліція, але й війська, розквартировані в межах підвідомчої йому території.

Укладач «Материалов для географии и статистики России» В. Павлович відзначав, що адміністративно-територіальний устрій Катеринославської губернії був досить незручним, оскільки, «немає жодної губернії в Росії, настільки невігдно розмежованої щодо управління, як Катеринославська губернія. Досить глянути на карту, щоб переконатися в цьому» [1, с. 273]. Таким чином, губернія не була цілісною територією: до неї зараховувалися Таганрозьке градоначальство, іноземні колонії, Азовське козацьке військо, колишні військові поселення і Луганський гірничий округ.

Всі ці частини не підпорядковувалися єдиному губернському керівництву. Округи мали своє управління і підпорядковувалися своєму виборному начальнику. «Гирло Дону – центр притулку всіх бродяг, – підкреслювалося у вищенаведених матеріалах. – і якщо взагалі у нас міська і земська поліція є досить слабкою установою, то при гирлі Дону ця слабкість доведена до крайніх меж. Навіть стало місцевим народним прислів'ям: «якщо попався (на злочині), так біжи на Дон» [1, с. 273]. В околицях Таганрога і Ростова неможливо було переслідувати утікачів, оскільки вони могли переїжджати з Ростовського повіту в Землі Війська Донського, а потім в Таганрозьке градоначальство тощо.

Нахічеванський округ складався з 5 вірменських поселень. Так само, як і греки в Маріупольському окрузі, вірмени мали «особливі права», що були даровані «на вічні часи» імператрицею Катериною II. Греки отримали їх 21 травня 1779 р., а вірмени – 14 листопада цього ж року. Зокрема, у жалуваних грамотах зазначалося, що «суд, розправа і вся внутрішня поліція» надавалися поселенцям на підставі загальнодержавних узаконень, причому начальники цих установ обиралися відкритим голосуванням мешканців і користувалися чинами і платнею за штатом Азовської губернії, перебуваючи під апеляцією намісницького управління. У села призначалися особливі урядники з росіян, які мали бути тільки «охоронцями їх та заступниками», не втручаючись у судочинство поселян [1, с. 275]. Крім того, грецькі поселення управлялися Маріупольським Грецьким Судом, у підпорядкуванні якого були міська і земська поліція. Вірмени управлялися Вірменським магістратом, якому так само підпорядковувалася міська і земська поліція вірмен [1, с. 275].

Військо Донське мало свою організацію. Посада отамана була виборною та підпорядковувалася губернатору. Уряд часто користувався допомогою козаків, виділяючи козацькі загони в прилеглі райони (Ростовський повіт), для підтримання порядку. Так, у Ростовському повіті на 1861–1862 рр. був 101 донський військовий урядник та 18 відставних донських військових чинів для охорони території. Вони часто використовувалися

для охорони громадського спокою та придушення народних заворушень [1, с. 345].

Слід зазначити, що на початку 1860-х рр. структура поліцейських органів Катеринославської губернії була наступною. Міська поліція губернського міста Катеринослав складалася з поліцмейстера або городничого, дільничних приставів та квартальних наглядачів. До поліцейських управлінь належала також пожежна команда міста на чолі з брандмейстером. У м. Нахичевань не було поліції в тому вигляді, в якому вона існувала по всій губернії, замість неї були наглядачі вірменських поселень у кількості 4 осіб. Поліцію Таганрозького градоначальства в місті складали поліцмейстер, пристав з цивільних справ, пристав з кримінальних справ та секретар. На території градоначальства діяли 3 дільничних приставів та 7 квартальних наглядачів, брандмейстер пожежної команди, наглядач Троїцької волості відомства поліції, наглядач Грецьких хуторів та доглядач тюремного замку. Окремий устрій мала Нікопольська поліція (Катеринославський повіт), яка складалася з городничого, дільничного пристава, письмоводителя та поштмейстера.

Губернську повітову поліцію утворював колегіальний орган, що носив назву земський суд. До його складу входили справник, неодмінний засідатель, засідатель від корони по корчемним справам та секретар суду. Виконавчими чинами поліції у станах були станові пристави [2, с. 102].

Важливою, на наш погляд, є також оцінка матеріального утримання поліцейських чинів у передреформений період. Так, у міській поліції поліцмейстер (городничий) отримував на рік 280 руб., дільничний пристав – 57, а квартальний наглядач – 36 руб. Чини повітової поліції мали на рік відповідно до посад наступну заробітну платню: справник – 422 руб., неодмінний засідатель – 280, а засідатель від корони по корчемним справам – більше 285 крб. Для порівняння, висококваліфікований тесля на 1860 р. отримував 146 руб., а робітник будівельної сфери – 170 руб. на рік [3, с. 15–19.] Таким чином, заробітна плата вищих чиновників поліції була значно більшою за відповідні прибутки

кваліфікованих робітників, але нижчі чини були матеріально забезпечені далеко не найкращим чином.

Утримання сільської поліції (і земського суду) забезпечували мешканці селищ у відповідних повітах, міста фінансували поліцію з власних бюджетів та інших установ [4, с. 24–25].

Практично всі видатки на поліцію, за винятком корчемних засідателів, фінансувалися за рахунок земських зборів. Всього по Катеринославській губернії на 1861 р. було витрачено 3190 руб. Із них за рахунок державної скарбниці – 2280 руб., а за рахунок земських зборів – 29616 руб. 72 коп. [4, с. 24–25].

Закінчуючи огляд стану поліції напередодні реформ 1860-х рр., слід звернути увагу на особливості вирішення кадрових питань. Так, у містах посади поліцмейстерів та городничих заміщувалися, як правило, офіцерами, що отримали поранення і вийшли у відставку, а в міській поліцейській команді набиралися в основному непридатні до стрійової служби солдати та відставні унтер-офіцери [5, ст. 4114, 4777].

Напередодні проведення селянської реформи, 27 березня 1859 р., при Міністерстві внутрішніх справ було створено комісію під головуванням М. О. Мілютіна. У матеріалах цієї комісії були докладно відображені недоліки в діяльності місцевих поліцейських органів. Незадовільний стан поліції, який суттєво зменшував ефективність її роботи, зумовлювався тим, що земські справники, які обиралися дворянськими зборами, не мали відповідної професійної підготовки і, крім того, захищали інтереси дворян, зашкоджуючи іншим станам. Станові пристави, які призначалися на посади губернатором, не підпорядковувалися земському суду і перетворювалися у самостійних «правителів» своїх станів.

Зрештою, найголовнішими недоліками в діяльності поліції, як в Російській імперії в цілому, так і в Катеринославській губернії, були перш за все, зловживання з боку поліцейських чиновників покладеними на поліцію повноваженнями в господарчо-розпорядчих справах та незадовільний стан судово-поліцейських справ; досить велике і недостатньо визначене коло обов'язків поліції; надзвичайно великі обсяги листування, що

зумовлювалося чисельними формальностями діловодства; лише формальна відповідальність чинів поліції за незаконні дії; мала платня поліцейським, що призводило до поширення хабарництва в органах поліції.

Із вищенаведених недоліків устрою та діяльності поліцейських органів випливає, що комісія М. О. Мілютіна дійшла висновку про необхідність всебічної реформи, яка полягала в тому, щоб змінити устрій та склад місцевої поліції, чітко визначити коло її обов'язків, порядок та форми дій поліцейських органів.

Загалом на початок 1860-х рр. Катеринославська губернія з точки зору управління знаходилася не в найкращому стані. Існуючий штат поліції не відповідав ані потребам розвитку регіону, ані виконанню поточних завдань.

З метою більш ґрунтовного аналізу змін у структурі поліцейських органів Катеринославщини після 1862 р. необхідно висвітлити зміни в адміністративно-поліцейському устрої губернії, які відбувалися протягом 1860–1880-х рр. Ці зміни стосувалися як територіальних кордонів та повітових центрів, так і покращення матеріальної бази поліцейських управлінь, особливо в проблемних районах. Так, у звіті ДПВ за 1868 р. було порушене питання про зміну меж деяких повітів, зокрема, Ростовського, з метою оптимізації їх управління. Справа у тому, що з 1833 р. міста в басейні Азовського моря стали центрами торгівлі, а в Ростові-на-Дону, Маріуполі, Бердянську, Єйську збільшилася кількість населення і відчувалася «невідповідність [існуючого] адміністративного поділу» [6, арк. 80]. Так, якщо Одеса була головним портом на Чорному морі, то таке ж значення для Азовського моря відігравав Таганрог [6, арк. 81–83].

Подібна ситуація виникла із перейменуванням Луганського заводу (Слов'яносербський повіт) у м. Луганськ для того, щоб присвоїти йому статус повітового міста замість Слов'яносербська. Справа в тому, що до середини 1860-х рр. Луганський завод став центром промисловості Слов'яносербського повіту і за інтенсивністю товарообігу, розміром грошових прибутків та за розвитком у цілому значно випередив повітовий центр [6, арк. 93]. З метою вивчення питання в 1863 р. до Луганського

заводу була відправлена комісія, яка дійшла висновку про нагальну необхідність змін у назві й статусі міста [6, арк. 93]. Але перейменування Луганського заводу в Луганськ відбулося лише в 1882 р.

Територіальні зміни торкнулися і Маріуполя, де було вирішено утворити 9-й повіт – Маріупольський, куди згодом увійшли землі Маріупольського грецького округу та частково Олександрівського повіту. Так, 30 квітня 1869 р. було ліквідовано Маріупольський грецький суд, а з ним і Маріупольський грецький округ. Восени того ж року було створено Маріупольський післяреформений повіт, у який спочатку входили землі м. Маріуполя і грецькі села. Нарешті, у грудні 1872 р. до його складу було передано 3-й та 4-й стани Олександрівського повіту [7]. Отже, у 1873 р. було створено Маріупольський повіт, у зв'язку з чим відбулася зміна кордонів Олександрівського та Маріупольського повітів за рахунок зменшення території першого. Ці зміни були узаконені 26 грудня 1872 р. постановою Державної Ради, згідно з якою до новоствореного Маріупольського повіту, що раніше складався з 24 грецьких поселень та портового міста Маріуполя, увійшли з Олександрівського повіту територія 4-го стану, та 134 мастки приватних землевласників та товариств селян-власників з 2-го й 3-го станів, загальною площею 68497 десятин.

Окремою проблемою були передмістя Ростова, а саме: область за річкою Темерник та урочище Багатий колодязь. Ця територія вимагала посиленого контролю через її незаконне заселення. За р. Темерник селилися робітники і до 1863 р. там вже проживало понад 500 сімей. «Поліція з незначним особовим складом, – зазначалося в документах, – не в змозі була забезпечити належний нагляд в цьому поселенні» [8, арк. 17 зв.]. У зв'язку з цим надійшло клопотання в Ростовську міську думу про входження Затемерницької області до складу Ростовського повіту. Згідно рішення думи місцевому населенню було дозволено обрати зі свого середовища старшин для спостереження за порядком як в господарчому, так і в поліцейському відношенні [8, арк. 18]. Зокрема, катеринославський губернатор П. О. Извольський наказав, щоб селищні старости затверджувалися Ростовською

міською Думою для посилення управління в Затемерницькому краї. Крім того, губернатор запропонував і новий устрій поліції.

Іншим значним перетворенням, що стосувалося подальшого розвитку поліцейського апарату в Катеринославській губернії, були зміни в адміністративно-поліцейському устрої Ростовського повіту. Слід зазначити, що відокремленість Ростовського повіту від Катеринославської губернії була зумовлена історичними чинниками. Так, Ростовський повіт (з градоначальствами) не являв собою безперервного продовження площі Катеринославської губернії, оскільки між ними пролягала широка смуга земель Війська Донського [9, с. 55]. Ростовський повіт був неоднорідним в етнічному відношенні: переважну більшість мешканців склали росіяни, українці, греки та вірмени, а мова нагадувала суржик. Виходячи з усіх цих обставин, Державна Рада рішенням 19 травня 1887 р. відокремила Ростовський повіт з Таганрозьким градоначальством від Катеринославської губернії [10, с. 5].

Таким чином, можна зробити висновок про те, що адміністративно-поліцейський устрій Катеринославської губернії протягом 1860–1880-х рр. неодноразово змінювався відповідно до об'єктивних потреб розвитку держави, наближаючись до оптимального. Водночас стан поліції губернії до реформи 1862 р. був далеким від відповідності тим завданням, які були поставлені державою для реформування.

Підводячи підсумок аналізу стану поліції в дореформений період, слід виокремити основні проблеми функціонування адміністративно-поліцейського апарату в Катеринославській губернії. Першою з них була віддаленість від центру окремих регіонів губернії, таких, як Ростовський-на-Дону повіт із передмістями та частина земель Війська Донського. Друга проблема полягала в слабкій організаційній структурі адміністративно-поліцейського апарату в повітах, що було пов'язано з малим штатом поліції на місцях порівняно із підлеглими територіями. Третя проблема виражалася у невідповідності застарілого адміністративного поділу промислового розвитку Катеринославщини, що позначилося на діяльності поліції в таких регіонах як: Маріупольський, Слов'яносербський та Ростовський повіт. Значно вплинули на

стан поліції незадовільне фінансування та низька заробітна плата нижчих чинів. Відзначимо і вкрай незадовільне становище з кадровим складом, включаючи неефективний відбір на службу в поліції. Все це вимагало від уряду та місцевої влади вдатися до невідкладних заходів з метою суттєвого покращення функціонування як міської, так і повітової поліції.

Слід зазначити, що в подальшому уряд Російської імперії, спираючись на клопотання Катеринославських губернаторів, намагався раціоналізувати та уніфікувати поділ губернії, посилити склад поліції в регіонах та оптимізувати роботу поліцейських установ за допомогою низки реформ.

Література

1. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Екатеринославская губерния. – СПб., 1862. – 351 с.
  2. Памятная книжка для Екатеринославской губернии на 1860 г. – Екатеринослав, 1860. – 117, 91, 25, VI с.
  3. Миронов Б. Н. Вперед к крепостничеству! Цены и зарплата в Петербурге за три века / Б. Н. Миронов // Родина. – 2003. – № 8. – С. 15–19.
  4. Россия. Государственный совет. Секретный и главный комитеты по крестьянскому делу. – [СПб.]. – Т. 6: [1857–1861]. – [247] с.
  5. Полное собрание законов Российской империи. – Собр. 2-е. – Т. XXXI. – № 30885.
  6. Российский государственный исторический архив, г. Санкт-Петербург (РГИА), ф. 1286, оп. 53, д. 1. Отчет Департамента Полиции исполнительной за 1868, 1869, 1870 гг., 1868–1870 гг., 758 л.
  7. Мариупольский греческий округ: к вопросам терминологии и хронологии / С. Калоеров // Вечерний Мариуполь. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vecherka.com.ua/news.php?full=3037>.
  8. РГИА, ф. 1286 Департамент полиции исполнительной МВД. 1811–1880 гг., оп. 53, д. 97. Дело Департамента полиции исполнительной об устройстве полиции в Екатеринославской губернии, 1863 г., 64 л.
  9. Григорьев В. Земско-статистические исследования по Екатеринославской губернии / В. Григорьев // Русская мысль. – М., 1885.
  10. Всеподданнейший отчет Екатеринославского губернатора за 1887 г. – 8 с.
-